

Sygn. akt III CZP 22/13

UCHWAŁA

Dnia 22 maja 2013 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Jacek Gudowski (przewodniczący)

SSN Wojciech Katner (sprawozdawca)

SSN Barbara Myszka

w sprawie z wniosku A. G.

przy uczestnictwie P. P., V. P. i J. H.

o zmianę postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku po S. P.,

po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym

w dniu 22 maja 2013 r.

zagadnienia prawnego

przedstawionego przez Sąd Okręgowy w Ł.

postanowieniem z dnia 4 lutego 2013 r.,

„Czy nieopatrzenie testamentu własnoręcznego przez testatora datą, wywołujące wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu skutkuje nieważnością testamentu własnoręcznego w rozumieniu przepisu art. 949 § 2 k.c. w sytuacji gdy osoba zainteresowana na nieważność testamentu spowodowaną jego sporządzeniem w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli (art. 945 § 1 pkt 1 k.c.) powołuje się po upływie dziesięciu lat od otwarcia spadku (art. 945 § 2 k.c.)?”

podjął uchwałę:

Artykuły 945 i 949 k.c. stanowią odrębne podstawy nieważności testamentu.

Uzasadnienie

Wnioskodawczyni A. G. wystąpiła dnia 20 października 2010 r. do Sądu Rejonowego w Ł. o zmianę prawomocnego postanowienia wydanego dnia 16 lipca 2010 r. stwierdzającego nabycie spadku po zmarłym w 1996 r. bracie S. P. W postanowieniu tym stwierdzone zostało nabycie spadku, w którego skład wchodziło także gospodarstwo rolne, przez żonę V. P. i córkę J. H. po ½ części na zasadach dziedziczenia ustawowego. Wnioskodawczyni nie brała udziału w postępowaniu spadkowym, przedstawiając obecnie wraz z wnioskiem o zmianę postanowienia testament holograficzny spadkodawcy. Nie budziło wątpliwości własnoręczne sporządzenie testamentu, ale nie zawierał on daty. Uczestniczki postępowania V. P. i J. H. zakwestionowały zdolność testowania spadkodawcy ze względu na jego stan psychiczny, co zostało poddane ocenie biegłego sądowego. W swojej opinii stwierdził on, że ze względu na chorobę alkoholową oraz inne związane z nią schorzenia spadkodawca miał okresy, w których miał swobodę i świadomość podejmowanych przez siebie czynności i takie okresy, w których nie miał takiej świadomości.

W wyniku rozpoznania sprawy Sąd pierwszej instancji oddalił wniosek o zmianę postanowienia o stwierdzenie nabycia spadku, jednak głównie z tego względu, że testament jest nieważny jako nieopatrzonej datą, a brak daty powoduje w ustalonym stanie faktycznym wątpliwości co do zdolności spadkodawcy do testowania w chwili sporządzania testamentu. W apelacji od postanowienia Sądu Rejonowego wnioskodawczyni zarzuciła naruszenie art. 949 w związku z art. 945 § 2 k.c. poprzez jego niezastosowanie w sytuacji, gdy ze względu na upływ ponad dziesięciu lat od daty otwarcia spadku uczestniczki nie mogły się powoływać na nieważność testamentu spowodowaną brakiem świadomości albo swobody testatora.

W toku rozpoznawania apelacji Sąd Okręgowy uznał, że nie jest jasne, czy wątpliwości co do zdolności testowania, o których mowa w art. 949 § 2 k.c. należy rozpatrywać jako samodzielną przesłankę nieważności testamentu, czy też łącznie z art. 945 k.c., a wówczas miałyby zastosowanie ograniczenie czasowe wskazane w art. 945 § 2 k.c. Wprawdzie w swoim uzasadnieniu Sąd Okręgowy stanął na

stanowisku, że art. 949 § 2 k.c. statuuje samodzielną przyczynę nieważności bezwzględnej testamentu, ale uznał powstałe zagadnienie prawne za budzące poważne wątpliwości i w trybie art. 390 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. przedstawił je do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu w brzmieniu jak na wstępie.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Istota problemu prawnego sformułowanego w postanowieniu Sądu Okręgowego sprowadza się do zgłoszenia wątpliwości odnośnie do wykładni art. 949 § 2 k.c. i badania zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu, co pozwoliłoby na uznanie testamentu nieopatrzonego datą za ważny. Przyczyną wątpliwości jest upływ terminów wskazanych w art. 945 § 2 k.c., co powoduje niemożność powoływania się na nieważność testamentu, jeśli został sporządzony w stanie wyłączającym świadome i swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Należy więc postawić pytanie, czy po upływie trzech lat od dnia, w którym osoba mająca w tym interes dowiedziała się o przyczynie nieważności testamentu, a w każdym razie po upływie lat dziesięciu od otwarcia spadku, tak jak to stanowi art. 945 § 2 k.c. jest dopuszczalne badanie wątpliwości co do zdolności spadkodawcy - o której mowa w art. 949 § 2 k.c. - do sporządzenia testamentu.

Zdolność ta jest powszechnie rozumiana jako zdolność testowania, jednak z uzasadnienia postanowienia Sądu Okręgowego wynika, że należałoby rozważyć, czy powołany przepis nie odnosi się do szerzej ujmowanej ogólnej zdolności faktycznej i prawnej do sporządzenia testamentu. Zgłoszenie tej wątpliwości nastąpiło, mimo stanowiska tegoż Sądu, że art. 949 § 2 k.c. statuuje samodzielną przyczynę nieważności bezwzględnej testamentu.

W pierwszej kolejności wymaga więc analizy, czy występują wystarczające przesłanki do udzielenia odpowiedzi na zagadnienie prawne, ze względu na wagę zgłoszonych wątpliwości oraz przydatność odpowiedzi do rozpoznania sprawy, na tle której zagadnienie zostało wywiedzione. Rozważenie tej kwestii jest zasadne chociażby z tej przyczyny, że w doktrynie i orzecznictwie nie ma rozbieżności co do uznania art. 949 § 2 k.c. jako przepisu dotyczącego zdolności testowania spadkodawcy w chwili sporządzania testamentu. Z kolei, art. 945 k.c., do którego nawiązuje zgłoszony problem prawny stanowi w § 1 o wadach oświadczenia woli,

których wystąpienie powoduje nieważność testamentu. Sporządzenie testamentu w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli testatora nawiązuje wprost do art. 82 k.c. i tam określonej wady oświadczenia woli, powodującej bezwzględną nieważność czynności prawnej. W odróżnieniu od wielu systemów prawnych nie jest to więc *de lege lata* w prawie polskim ujmowane wśród przesłanek zdolności testowania, o których stanowi art. 949 § 2 k.c., lecz wśród wad oświadczenia woli. To sprawia, wobec mającego charakter szczególny art. 945 § 2 k.c., że nie tyle bezwzględnie nieważny testament staje się ważny, ile, że po upływie czasu określonego w tym przepisie nie można powołać się na wystąpienie tej wady oświadczenia woli przy sporządzaniu testamentu. Takie też stanowisko płynie z motywów postanowienia Sądu Okręgowego, a jak wynika z utrwalonego orzecznictwa Sądu Najwyższego możliwość kierowania pytań prawnych w trybie art. 390 § 1 k.c. nie służy temu, żeby uzyskać potwierdzenie własnego stanowiska ani temu, żeby rozstrzygnąć rozpoznawaną sprawę zamiast sądu właściwego (zob. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 20 maja 2005 r., III CZP 14/05, niepubl., z dnia 29 października 2009 r., III CZP 74/09, niepubl.; z dnia 27 listopada 2003 r., III CZP 78/03, niepubl. i z dnia 11 maja 2010 r., II PZP 4/10, niepubl.).

Jednakże waga przedstawionego problemu oraz praktyczne znaczenie jego rozstrzygnięcia skłaniają do bliższej analizy porównawczej wzmiankowanych przepisów na tle rozpoznawanej sprawy, uwzględniając także brak dotychczas stanowiska Sądu Najwyższego w tej kwestii. W niniejszej sprawie zostało ustalone, że spadkodawca miał w chwili sporządzania testamentu zdolność testowania określoną w art. 944 § 1 k.c., to znaczy miał pełną zdolność do czynności prawnych ze względu na posiadanie odpowiedniego wieku i nie był ubezwłasnowolniony (art. 12 i 15 k.c.). Z kolei, wiadome jest, że na zdolność testowania nie ma wpływu stan psychiczny (choroba psychiczna) testatora, gdyż takiej przesłanki negatywnej testowania przepisy nie wymieniają. Stan taki może jedynie stanowić o wadzie oświadczenia woli testatora w warunkach prawnych, o których mowa w art. 945 § 1 k.c. (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30 kwietnia 1976 r., III CRN 25/76, OSPiKA 1977, nr 4, poz. 76). Sformułowanie jednak zarzutu o braku świadomości lub swobody w podjęciu decyzji i oświadczeniu woli jest ograniczone

maksymalnie dziesięcioletnim okresem jaki upłynął od otwarcia spadku (art. 945 § 2 k.c.).

W niniejszej sprawie termin ten już minął. Gdyby testament własnoręczny, o który toczy się spór był opatrzony datą, tak jak tego wymaga art. 949 § 1 k.c., to problem zdolności spadkodawcy do sporządzenia testamentu według art. 949 § 2 k.c. w ogóle by nie powstał. Przepis ten dotyczy bowiem sytuacji uznawanej za wyjątek od sankcji bezwzględnej nieważności testamentu nie mającego daty jego sporządzenia i tylko wtedy, gdy dla ratowania woli testatora przewidziane zostało sanowanie braku daty, przez niewystępowanie żadnych wątpliwości co do zdolności testowania, treści testamentu lub wzajemnego stosunku kilku testamentów (por. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 11 lutego 1975 r., I CR 860/74, nie publ.; uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 23 października 1992 r., III CZP 90/92, OSNCP 1993, nr 1-2, poz. 4). W obowiązującym prawie złagodzone zostały zatem warunki prawne występujące pod rządem prawa spadkowego z 1946 r., według którego w testamencie musiała być data, albo jej oznaczenie dawało się ustalić za pomocą dowolnych środków dowodowych, przy czym w ich braku testament był nieważny, bez względu na jakiegokolwiek inne wątpliwości, których sąd w ogóle nie miał podstawy badać.

Tym bardziej to przekonuje w kwestii oddzielenia zdolności testowania od zdolności spadkodawcy od sporządzenia testamentu. Jedynie dokonując wykładni językowej i potocznie rozumiejąc sformułowanie użyte w art. 949 § 2 k.c. można przez zdolność testowania rozumieć ogół czynności faktycznych i prawnych prowadzących do oświadczenia ostatecznej woli. Kontrargumentem jest jednakże dostrzeżenie, że z podobnym sformułowaniem spotkamy się w art. 944 § 1 k.c., w którym jest mowa o możliwości sporządzenia testamentu wyłącznie przez osobę mającą pełną zdolność do czynności prawnych (zdolność testowania). Rozumując *a contrario* należy stwierdzić, że brak pełnej zdolności do czynności prawnych spadkodawcy powoduje, iż testament sporządzony przez niego jest dotknięty sankcją bezwzględnej nieważności. Jednocześnie brak jest terminów ograniczających podnoszenie zarzutu nieważności testamentu z tego właśnie powodu i ograniczających uwzględnienie tej okoliczności z urzędu przez sąd na zasadach właściwych dla sankcji bezwzględnej nieważności czynności prawnej.

Dokonując wszakże poprawnej wykładni należy uznać za rozłączny zakres zastosowania art. 949 § 2 i art. 945 § 1 i 2 k.c. Zdolność testowania, to według art. 949 § 2 k.c. ocena formalna stwierdzenia pełnej zdolności spadkodawcy do czynności prawnych. Ze względu na to, że prawo polskie nie zna naturalnej niezdolności do czynności prawnych, bez znaczenia jest dla spełnienia przesłanek z art. 944 k.c. stopień świadomości i swobody decyzji testatora oświadczającego swoją ostatnią wolę. Ma on natomiast znaczenie dla oceny wadliwości lub niewadliwości złożonego oświadczenia woli, do czego z kolei jest obojętne posiadanie przez testatora pełnej zdolności do czynności prawnych. Jej brak powoduje bezwzględną nieważność czynności prawnej bez względu na występowanie wady oświadczenia woli skutkującej również bezwzględną nieważnością tej czynności. Z treści art. 945 § 2 k.c., odwołującego się do § 1 tego artykułu wyraźnie wynika, że chodzi o okoliczności wymienione w tym przepisie, a wśród nich nie ma zdolności testowania.

Zastosowanie więc art. 945 § 2 k.c. w odniesieniu do przesłanek, o których stanowi art. 949 § 2 wydaje się całkowicie wyłączone. Gdyby było inaczej, to po upływie terminów, o których mowa w art. 945 § 2 k.c. nie byłoby możliwości kwestionowania ważności testamentu holograficznego niezawierającego daty sporządzenia, ze względu na niezdolność spadkodawcy do sporządzenia testamentu. Dojście do takich wniosków w drodze wykładni przepisu szczególnego, jakim jest art. 949 § 2 k.c. nie może być aprobowane. Przepis ten stanowi wyjątek od reguły, zgodnie z którą brak daty w testamencie własnoręcznym powoduje bezwzględną nieważność tego oświadczenia woli. Skoro jest przepisem szczególnym, to wymaga ścisłej wykładni. Wprowadzenie drogą wykładni terminów zawartych w art. 945 § 2 k.c. do normy prawnej wynikającej z takiego przepisu prowadziłoby w sposób nieuprawniony do wykładni rozszerzającej. Jest tak dlatego, że po upływie tych terminów nie można by kwestionować ważności pozbawionego daty testamentu holograficznego, ze względu na niezdolność spadkodawcy do sporządzenia takiego testamentu. Z kolei, ograniczenie terminem możliwości badania braku zdolności testowania w wypadku testamentu własnoręcznego nie posiadającego daty byłoby niezgodne z *ratio legis* wyjątku od zasady, jaki stanowi art. 949 § 2 k.c. Niedochowanie w testamencie własnoręcznym obowiązku

umieszczenia w nim daty nie powoduje bezwzględnej nieważności testamentu tylko wtedy, gdy nie budzi wątpliwości, między innymi, że spadkodawca w chwili testowania miał zdolność do czynności prawnych i mógł dokonać tej czynności prawnej. Taką funkcję pełni też obowiązek opatrzenia testamentu datą, gdyż pozwala na ocenę zdolności testowania na chwilę oświadczenia ostatniej woli. Gdyby natomiast ograniczyć czasowo możliwość zakwestionowania tego, że testator nie miał zdolności do sporządzenia testamentu, to w przeciwieństwie do celu, dla którego jest art. 949 § 2 k.c. skutkowałoby to utrzymaniem w mocy testamentów sporządzonych przez osoby nie mające zdolności testowania, jeśli tylko ważność takich testamentów nie zostałaby podważona w ustawowo określonym czasie, tj. w terminach wskazanych w art. 945 § 2 k.c.

Z tego płynie argument o zastosowaniu art. 945 § 2 k.c. tylko do takich jednostronnych czynności prawnych, jakimi są testamenty, jeżeli spadkodawca w chwili sporządzenia testamentu miał zdolność testowania. Jeżeli jej nie miał, to nie mógł sporządzić dokumentu, który *de iure* byłby testamentem, a wtedy terminy określone w art. 945 § 2 nie mają w ogóle zastosowania, bo testament i tak jest bezwzględnie nieważny. Taką nieważnością skutkuje również wystąpienie okoliczności, o której mowa w art. 945 § 1 k.c., a upływ terminu, żeby powołać się na wadę oświadczenia woli, o czym stanowi art. 945 § 2 k.c. powoduje, że choć testament pozostaje nieważny, to nie można tego dowodzić i traktować go należy jak ważny i wywołujący skutki prawne. Z wywodów tych zatem wynika, że art. 945 oraz art. 949 w związku z art. 958 k.c., czyli z przepisem sankcjonującym nieważność testamentu sporządzonego z naruszeniem ustawy, stanowią samodzielne i niezależne od siebie podstawy stwierdzenia bezwzględnej nieważności testamentu. To uzasadnia rozstrzygnięcie przedstawionego zagadnienia prawnego w sposób sformułowany w podjętej uchwale.